

Institut za javno zdravlje Kragujevac¹
Medicinski fakultet Kragujevac²

Originalni naučni rad
Original study
UDK 613.81/84-053.6
DOI: 10.2298/MPNS1010616R

OPŠTE KARAKTERISTIKE UPOTREBE I ZLOUPOTREBE PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCIJA KOD SREDNJOŠKOLACA

GENERAL CHARACTERISTICS OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES CONSUMPTION AND ABUSE AMONG HIGH SCHOOL POPULATION

Snežana RADOVANOVIĆ^{1,2}, Časlav MILIĆ^{1,2} i Sanja KOCIĆ^{1,2}

Sažetak – Cilj istraživanja je bio da se sagledaju karakteristike učestalosti upotrebe i zloupotrebe psihoaktivnih supstancija kod srednjoškola na teritoriji grada Kragujevca. Istraživanje je sprovedeno u periodu od oktobra 2007. do januara 2008. godine, pomoću primene anketnog upitnika kojim je obuhvaćeno 1280 učenika I i IV razreda medicinske, tehničke i ekonomske škole u Kragujevcu i to 793 dečaka (62%) i 487 devojčica (38%). Korišćen je upitnik iz projekta „Zdravstveno stanje, zdravstvene potrebe i korišćenje zdravstvene zaštite stanovništva Srbije”, koji je sproveo Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut” 2000. godine. Baza podataka je kreirana u SPSS statističkom paketu. Alkohol konzumira 45,5%, cigarete 20,6% ispitanika, a drogu 3,1%. Marihuanu je probalo 7,8% ispitanika, i to 9,8% dečaka i 4,8% devojčica. Kako rizično ponašanje ne postoji kao izolovano, pojedinačno, već najčešće postoji povezanost između nekoliko oblika, potrebno je da školski programi obuhvate mlade pre nego što se određeni oblici ponašanja uspostave.

KLjučne reči: Adolescent; Ponašanje adolescenata; Muškarac; Žena; Upitnici; Škole; Pušenje; Upotreba alkohola; Zavisnost od psihoaktivnih supstanci; Kanabis; Pušenje marihuane

Uvod

Izazov savremene zapadne kulture predstavlja ekspanzija zloupotrebe psihoaktivnih supstancija (PAS) od dece i adolescenata sa nesagledivim štetnim posledicama po njihov razvoj i celokupno društvo. U ranim tinejdžerskim godinama počinju prva eksperimentisanja sa PAS [1].

Ponavljana upotreba PAS remeti normalno biopsiološko-socijalno sazrevanje mlade ličnosti, a često dovodi do somatskih, neuroloških i psihijatrijskih poremećaja [2].

Savremeni čovek je izložen profesionalnoj nesigurnosti, čestim migracijama, promeni tradicionalnih uloga polova, gubitku emocionalne kohezije među ljudima, dezintegraciji porodice, urbanizaciji sa brojnim stresorima svakodnevnog življenja i traumatskim događajima. Patologija društva najporaznije se odražava na deci i mladima, koji sve češće odrastaju u nefunkcionalnim ili razorenim porodicama [3].

Važan period za formiranje stavova i njihovo usvajanje je period adolescencije i puberteta. Posebno je značajno formiranje iskustvenih stavova prema upotrebi psihoaktivnih supstancija i alkohola kao i prema ostalim oblicima socijalno-patološkog ponašanja [4].

Nesklad između biološke i psihosocijalne zrelosti stvara mogućnost za visokorizična ponašanja koja mogu da naruše psihofizičko zdravlje mlade osobe [5].

Period adolescencije je izuzetno osetljiv na disfunkcionalnost i negativnu dinamiku porodice. Porodice u kojima postoje obrasci devijantnog ponašanja imaju velik uticaj na usvajanje ovakvog ponašanja i identifikaciju adolescenta prema roditelju koji pokazuje takvo ponašanje [6,7].

Mlade odlikuju hedonizam, želja za eksperimentisanjem i pripadanjem grupi vršnjaka, radoznalost, bunt prema autoritetima i tradiciji, a bez čvrsto ustanovljenih sistema vrednosti i obrazaca zdravog životnog stila. Stoga su mladi najpodložnija suppopulacija za sve oblike rizičnog ponašanja i prihvatanja novih izazova [8].

Cilj ovog rada je bio da se sagledaju opšte karakteristike učestalosti upotrebe i zloupotrebe psihoaktivnih supstancija kod srednjoškolske omladine na teritoriji grada Kragujevca, kako bi se preduzele odgovarajuće preventivne mere.

Materijal i metode

Izvor podataka su anketni upitnici koje su popunjavali učenici I i IV razreda medicinske, tehničke i ekonomske škole u Kragujevcu. Anketom je obuhvaćeno ukupno 1280 učenika: muških ispitanika je bilo 793 (62%), a ženskih 487 (38%). Nisu obuhvaćeni učenici I i IV razreda navedenih škola koji su u momentu anketiranja bili odsutni iz škole. Anketiranje je bilo anonimno. Nije bilo nekorektno popunjavanje upitnika.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od oktobra 2007. do januara 2008. godine. Kao instrument korišćen je upitnik iz projekta „Zdravstveno stanje, zdravstvene potrebe i korišćenje zdravstvene zaštite stanovništva Srbije”, koji je sproveo Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut” 2000. godine, koji se sastoji od 47 pitanja, otvoreno-zatvorenog tipa je, sa ponuđenim modalitetima odgovora. Upitnik se sastoji od dve grupe pitanja: prva grupa se odnosi na socijalno-ekonomske karakteristike ispitanika, a druga na korišćenje psihoaktivnih supstancija kod srednjoškolske omladine. Baza podata-

Skraćenice

PAS – psihoaktivne supstancije

ka je kreirana u SPSS statističkom paketu. Za statističku analizu podataka korišćen je χ^2 test. Rezultati su prikazani tabelarno i grafički.

Rezultati

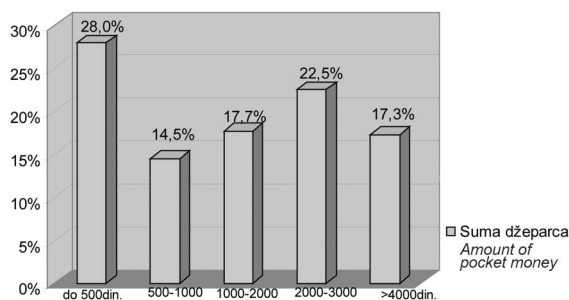
U kompletnoj porodici živelo je 86% ispitanika, dok je socioekonomski status porodice ocenjen kao dobar kod 87% ispitanika (**Tabela 1**).

Tabela 1. Sociodemografske karakteristike porodice ispitanika
Table 1. Socio-demographic characteristics of the participant's family

Karakteristike porodice ispitanika <i>Characteristics of the participant's family</i>	Ispitanici (%) <i>Participants (%)</i>
Kompletnost porodice/Completeness of family	
u braku/in marriage	86,1
razvedeni/divorced	8,9
vanbračna zajednica/extramarital	5
Materijalni status porodice/Material status of family	
dobar/good	86,7
previše novca/too much money	2,2
loš/bad	11,1
Nivo obrazovanja oca <i>Father's education</i>	
osnovna škola/elementary school	7,1
srednja škola/high school	60,5
viša škola/higher school	22,4
fakultet/university	10
Nivo obrazovanja majke <i>Mother's education</i>	
osnovna škola/elementary school	7,8
srednja škola/high school	63
viša škola/higher school	19,3
fakultet/university	9,9

Oko 60% ispitanih učenika izlazilo je uveče svake nedelje. Više od 30% ispitanika je imalo dobar i vrlo dobar uspeh u školi. Sportom se bavilo 65% ispitanika. Vikendom je izlazilo 60% ispitanika, dva-tri puta nedeljno 16%, a svako veče 5,1% ispitanika. Oko 96% anketiranih učenika izjasnilo se da ima džeparac. Što se tiče sume džeparca, najviše ispitanika (28%) ima do 500 dinara mesečno (**Grafikon 1**).

Cigarete konzumira 20,6% anketiranih učenika

Grafikon 1. Suma novca koju učenici mesečno troše kao džeparac
Graph 1. Amount of money used monthly by the participants as pocket money

sve tri škole, alkohol 45,5%, a drogu 3,1% anketiranih učenika. Između anketiranih učenika medicinske, tehničke i ekonomske škole postoji statistički

značajna razlika u konzumiranju duvana ($\chi^2=16,561$, $df=2$, $p=0,000$) i alkohola ($\chi^2=20,531$, $df=2$, $p=0,000$), a nema statistički značajne razlike u korišćenju droga ($\chi^2=3,589$, $df=2$, $p=0,166$) (**Tabela 2**).

Tabela 2. Učestalost upotrebe psihoaktivnih supstancija kod učenika tehničke, medicinske i ekonomske škole

Table 2. Use of psychoactive substances (PAS) among students of Technical, Medical and Economic High Schools

Škola <i>School</i>	Konzumira cigarete <i>Consumption of cigarettes</i>	Konzumira alkohol <i>Consumption of alcohol</i>	Konzumira drogu <i>Consumption of drugs</i>
Tehnička/Technical	30,9%	33%	37,5%
Medicinska <i>Medical</i>	13,7%	21,6%	18%
Ekonomska <i>Economic</i>	55,3%	55%	44,5%
Ukupno/Total	100%	100%	100%

Posmatrano po polu, ne postoji statistički značajna razlika u konzumiranju cigareta ($\chi^2=2,488$, $df=1$, $p=0,115$), ali postoji statistički značajna razlika u konzumiranju alkohola ($\chi^2=14,173$, $df=1$, $p=0,000$) i droga ($\chi^2=5,754$, $df=1$, $p=0,016$). Među učenicima koji piju alkoholna pića 67,5% su učenici muškog pola. Takođe je 4 puta češće korišćenje droga kod dečaka.

Posmatrano po razredima, postoji visokostatistički značajna razlika u konzumiranju cigareta ($\chi^2=20,208$, $df=1$, $p=0,000$), alkohola ($\chi^2=103,488$, $df=1$, $p=0,000$) i droga ($\chi^2=22,633$, $df=1$, $p=0,000$). Učenici I razreda srednjih škola češće konzumiraju cigarete 57,6% i alkohol (54,4%), dok drogu koristi 2/3 učenika IV razreda srednjih škola (**Tabela 3**).

Tabela 3. Konzumiranje cigareta, alkohola i droga u odnosu na pol i razred

Table 3. Consumption of cigarettes, alcohol and drugs by gender and grade of school

Razred/Class Pol/Gender		I razred/the 1 st grade		IV razred/the 4 th grade	
		muški (%) <i>male (%)</i>	ženski (%) <i>female (%)</i>	muški (%) <i>male (%)</i>	ženski (%) <i>female (%)</i>
Konzumira cigarete <i>Consumption of cigarettes</i>	Da/Yes	16,8	17,8	25,3	31,6
	Ne/No	83,2	82,2	74,7	68,4
Ukupno Total		100%	100%	100%	100%
Konzumira alkohol <i>Consumption of alcohol</i>	Da/Yes	38,6	29,5	76,9	53,1
	Ne/No	61,4	70,5	23,1	46,9
Ukupno Total		100%	100%	100%	100%
Konzumira drogu <i>Consumption of drugs</i>	Da/Yes	1,9	1	9,8	2,8
	Ne/No	98,1	99	90,2	97,2
Ukupno Total		100%	100%	100%	100%

Postoji statistički značajna razlika između učenika koji konzumiraju alkohol ili ne u odnosu na opijanje očeva ($\chi^2=11,125$, $df=1$, $p=0,001$) i majki ($\chi^2=7,511$, $df=1$, $p=0,006$). Kod učenika koji konzumiraju alkohol 2 puta je učestalije opijanje oca i 2,5 puta opijanje majki.

Oko jedne trećine anketiranih učenika počelo je sa konzumiranjem cigareta u 14. godini, a alkohola u 15. godini.

Posle korišćenja alkohola i cigareta najčešće korišćena psihoaktivna supstancija je marihuana, koju je probalo 7,8% ispitanika, a od tog broja 76,3% dečaka i 23,7% devojčica. Od učenika koji koriste marihuanu, svaki dan je koristi 17,8%, vikendom 11,1%, jednom mesečno 31,1%, a retko 40% ispitanika. Amfetamin je probalo 2,3% učenika, rastvarač 0,9%, heroin 0,7%, kokain 1,7%, lek 1,6%, sredstva za umirenje 6,4%, analgetike 34,2%, dok je kombinaciju više vrsta droga probalo 2,2% učenika. Kokain uzima 1% ispitanika. Najčešći uzrast u kome se proba neka vrsta droga je 17–18 godina.

Kao razlog uzimanja PAS najveći broj ispitanika naveli su radoznalost 78%, a oko 5% nagovor druga ili drugarice. Što se tiče stava o drogama, najviše srednjoškolaraca, 86% izjasnilo se da droge štete zdravlju, 5% da poboljšavaju raspoloženje, oko 3% da smiruju, a 9% da su opasne po život, to jest da ubijaju. Najveći broj učenika 30,6% je navelo da je probalo drogu na žurkama, zatim u svom ili stanu druga 29,6%, u školi 18,4% i diskoteci 9,2%.

Više od 50% anketiranih učenika navodi da zna načine korišćenja PAS.

Postoji statistički značajna razlika u korišćenju PAS u odnosu na materijalni status porodice u kojoj anketirani učenici žive ($\chi^2=34,084$, $df=2$, $p=0,000$). Od ispitanika koji koriste drogu više od 50% su učenici iz porodica sa dobrim materijalnim statusom.

Korišćenje PAS u odnosu na večernje izlaske učenika takođe pokazuje značajnu statističku razliku ($\chi^2=66,635$, $df=3$, $p=0,000$). Drogu najčešće koriste učenici koji izlaze dva do tri puta nedeljno (32,5%).

Postoji statistički značajna razlika između korišćenja PAS i visine mesečnog džeparca koji učenici imaju ($\chi^2=21798$, $df=5$, $p=0,001$). Najveći procenat učenika koji koristi PAS 43,2% imaju mesečni džeparac veći od 4000 dinara.

Diskusija

Istraživanje učestalosti korišćenja PAS kod srednjoškolske omladine Kragujevca pokazalo je da je konzumiranje alkohola najčešći oblik zavisnosti kod srednjoškolske omladine. Na drugom mestu je pušenje cigareta, zatim upotreba droga. Zabrinjava činjenica da se pomera na niže starosna granica u kojoj se proba alkohol, duvan i droge.

Istraživanja u vezi sa upotrebom psihoaktivnih supstancija u Republici Srbiji u 2006. godini pokazuju da je sa efektima upotrebe psihoaktivnih supstancija bilo upoznato 35% mladih uzrasta 15–19 godina (znali su da su kanabis, ekstazi, kokain, dietilamid liserginska kiselina (LSD), heroin i kreć uvek štetni). Od ukupnog broja mladih, 15,2% je navelo da im je ponuđena droga, a 21,5% da neko od njihovih prijatelja koristi drogu. U Srbiji je 6,9% mladih uzrasta 15–19 godina probalo psihoaktivne supstancije. Znatno je veći procenat mladih koji su probali psihoaktivne supstancije zabeležen u domaćinstvima u kojima je prihod po članu doma-

ćinstva bio veći od 15.000 dinara (22,7%). Prvo uzimanje psihoaktivne supstancije kod mladih Srbije uzrasta 15–19 godina, prema istraživanju iz 2006. godine, dešava se između 13. i 17. godine života. Najčešće mesto prvog uzimanja PAS je bilo na žurci, to jest u diskoteci ili kafiću (35,4%), dok je na drugom mestu stan druga ili drugarice ili sopstveni stan (32,1%). Skoro svaki deseti ispitanik prvi put je probao PAS u školi. U Srbiji 32,0% mladih uzrasta 15–19 godina u 2006. godini nije imalo poželjan stav prema psihoaktivnim supstancijama [9].

Rezultati našeg istraživanja pokazali su da je upotreba PAS zastupljenija kod ispitanika koji žive u porodicama sa boljim materijalnim statusom, a da među korisnicima PAS nema statistički značajne razlike u odnosu na to da li žive u kompletnoj ili nekompletnoj porodici. Takođe, češća je upotreba PAS kod učenika koji imaju veće mesečne sume džeparca, koji češće izlaze uveče i koji imaju lošiji uspeh u školi. Najčešća ilegalna PAS sa kojom mladi ostvaruju prvi kontakt je marihuana. Najveći broj učenika probalo je drogu na žurkama, zatim u svom ili stanu druga, u školi i diskoteci, što ukazuje da određene okolnosti i situacije imaju uticaja na probanje kao i na važan uticaj vršnjačke grupe i školske sredine. Istraživanje je pokazalo da je nešto više od polovine naših ispitanika bilo informisano o većini PAS i načinima njihovog korišćenja. Naši ispitanici pokazali su sličan stepen informisanosti u poređenju sa vršnjacima u evropskim zemljama obuhvaćenim Evropskim istraživanjem o upotrebi duvanom, alkohola i drugih droga među učenicima (ESPAD) [10,11].

Rasprostranjenost upotrebe, zloupotrebe i zavisnosti mladih u Crnoj Gori od psihoaktivnih supstancija nalazi se ispod proseka u poređenju sa većinom evropskih zemalja i SAD, iako je za neke psihoaktivne supstancije (lekove za smirenje i spavanje, alkohol i duvan) oko proseka. U odnosu na mlade u Srbiji nisu uočene izrazite razlike, izuzev što mladi u Srbiji znatno češće pokazuju simptome zloupotrebe i zavisnosti od alkohola, duvana, a donekle i marihuane. Najznačajniji epidemiološki nalaz je da svaka nova generacija mladih u Crnoj Gori počinje sa upotrebom psihoaktivnih supstancija sve ranije, da se u svakoj novoj generaciji smanjuju razlike po polu u pogledu učestalosti i količine upotrebe psihoaktivnih supstancija i da svaka nova generacija znatno skraćuje vreme između upotrebe, s jedne strane, i zloupotrebe i zavisnosti, s druge. Takođe je bitno istaći favorizovanje psihostimulativnih supstancija, kao i brojne kombinacije psihostimulansa sa drugim psihoaktivnim supstancijama. Autori zaključuju da su upotreba, zloupotreba i tendencija zavisnosti od psihoaktivnih supstancija među mladima Crne Gore pre dve decenije bili retkost i da naglo povećanje upotrebe, zloupotrebe i tendencije prema zavisnosti mladih veoma zabrinjava [12].

U zapadnoj kulturi alkohol je još uvek najzastupljenija PAS sa učestalošću upotrebe 15–25%. Uzrast sa najvećim unosom alkohola jesu srednje tinejdžerske do srednje dvadesete godine. Oko 26% mladih probalo je i povremeno zloupotrebljava marihuanu, 25% ekstazi, preko 1% kokain i heroin. Mladi adolescenti posle alkohola i duvana najčešće zloupotrebljavaju inhalante.

U Velikoj Britaniji oko 80% petnaestogodišnjaka koristi alkoholna pića, dok jedna trećina trinaestogodišnjaka i dve trećine petnaestogodišnjaka koriste nelegalne droge, posebno kanabis. Ovi procenti su veći nego u mnogim evropskim zemljama. Inhalanti su u Velikoj Britaniji najveći uzročnik smrtnosti kod mladih od 15 godina, posebno kod dece beskućnika [13].

Zaključak

Posle korišćenja alkohola i cigareta najčešće korišćena psihoaktivna supstancija je marihuana. Kao razlog uzimanja psihoaktivnih supstancija najveći broj ispitanika naveo je radoznalost. Naglo povećanje upotrebe, zloupotrebe i tendencije prema zavisnosti mla-

dih veoma zabrinjava kao i pomeranje starosne granice ka sve mlađem životnom uzrastu. Upoznavanje mladih i opšte javnosti sa ovim rizicima bilo bi od neprocenjivog značaja u prevenciji upotrebe psihoaktivnih supstancija i njihovih štetnih posledica. Kako rizično ponašanje ne postoji kao izolovano, pojedinačno, već najčešće postoji povezanost između nekoliko oblika, potrebno je da školski programi obuhvate mlade pre nego što se određeni oblici ponašanja uspostave. Programe za zdrave stilove života mladih treba započeti još u najranijem detinjstvu, nastaviti kroz osnovnu sve do srednje škole. Takođe, porodica, škola, zdravstvena služba i društvo treba da deluju organizovano i sistematski na sprečavanju i suzbijanju ovih neadekvatnih navika.

Literatura

1. Donovan JE, Molina BS. Childrens introduction to alcohol use: sips and tastes. *Alcohol Clin Exp Res* 2008;32(1):108-19.
2. Sung M, Erkanli A, Angold A, Costello EJ. Effects of age at first substance use and psychiatric comorbidity on the development of substance use disorders. *Drug Alcohol Depend* 2004;75(3):287-99.
3. Mandić-Gajić G. Psihoaktivne supstancije i mladi: da li smo svesni stvarne opasnosti? *Vojnosanit Pregl* 2008;65(6):421-3.
4. Milosavljević M. Socijalna patologija. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; 1998.
5. Mijatović-Jovanović V, Ukropina S, Kvrđić S, Šurković-Ničić-forović O. Seksualno ponašanje adolescenata. *Med Pregl* 2004;57(3-4):116-9.
6. Mucilli G, Tomsom T, Isabellity M. The consupsion alcohol in the adolescents. New York: Psychology Press; 2000. p. 57-9.
7. DeWit DJ, Offord DR, Wong M. Patterns of onset and cesation of drug use over the early part of the life course. *Health Educ Behav* 1997;24(6):746-58.
8. Williams JK, Smith DC, Gotman N, Sabri B, An H, Hall JA. Traumatized youth and substance abuse treatment outcomes: a longitudinal study. *J Trauma Stress* 2008;21(1):100-8.
9. Istraživanje zdravlja stanovnika Republike Srbije. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije; 2007.
10. Hiabell B, Andersson B, Ablstom S, Balakireva O, Bjarnasson T, Kokkevi A, et al. The 1999 ESPAD report: alcohol and other drug use among students in 30 European countries. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol & Other Drugs; 2000.
11. Hiabell B, Andersson B, Ablstom S, Balakireva O, Bjarnasson T, Kokkevi A, et al. The 2003 ESPAD report: alcohol and other drug use among students in 30 European countries. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol & Other Drugs; 2004.
12. Đukanović B, Bukelić J, Dimitrijević I, Stojanović Z, Knežević-Tasić J, Bešić M. Iluzija stvarnosti: alkohol i droge, Podgorica: CID; SoCEN; 2001.
13. Pavlović Z, Jakovljević B. Frequency and risk factors of the use of psychoactive substances among the young. *Vojnosanit Pregl* 2008;65(6):441-8.

Summary

Introduction

Consumption of psychoactive substances among the youth is suggestive of a trend indicating an accelerated and continual growth of the tendency in question. This research was aimed at investigating the frequency of psychoactive substance consumption among high school students on the territory of the town of Kragujevac so that the adequate measures on prevention should be taken.

Material and methods

Data from the questionnaire answered by high school student attending the 1st and 4th grade of the medical, technical and economic high schools in Kragujevac were thereby used. The survey included the overall number of 1280 students: there were 793 (62%) male participants and 487 (38%) female. The research was conducted from October 2007 until January 2008. The questionnaire from the project „Health Status, Health Needs and Utilization of Health Care

of the Population of Serbia” conducted by the Institute of Public Health of Serbia „Dr Milan Jovanović Batut” in 2000 was used in the survey.

Results and Discussion

According to the answers, alcohol was used by 45.5%, cigarettes by 20.0% and drugs by 3.1% of the examined subjects. Following the use of alcohol and cigarettes, the most often used psychoactive substance was cannabis, which was consumed by 7.8% of the examined subjects out of who 9.8% were boys and 4.8% were girls. Since the risky behaviour seems not to be isolated and individual, but rather as a combination of several forms of it, school programmes should treat young people before certain forms of behaviour are established. Family, school, health service and society should work on an organized basis as well as methodically on prevention and on fighting against these inadequate habits.

Key words: Adolescent; Adolescent Behavior; Male; Female; Questionnaires; Schools; Smoking; Alcohol Drinking; Psychotropic Drugs; Substance Related Disorders; Cannabis; Marijuana Smoking

Rad je primljen 3. II 2009.

Prihvaćen za štampu 20. II 2009.

BIBLID.0025-8105.(2010):LXIII:9-10:616-619.